

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE TIP TERİMLERİ İLE KURULMUŞ DEYİMLER

Feyza Tokat¹

¹ Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü, 20070, Denizli,
İlet: ftokat@pau.edu.tr.

Özet

Türkçe tıp terimleri; tıp ve insan sağlığıyla ilgili genel terimler, organ isimleri, vücut salgıları, ilaç isimleri, tedavi yöntemleri, tedavinin yapıldığı yer, tedavide kullanılan araç ve gereçler, hastalık isimleri ve hastalık belirtilerinden oluşmaktadır. Bu çalışmada tıp terimleri ile kurulmuş deyimler anlam özelliklerine göre değerlendirilmiştir. Araştırmamız hem tıp dilinde hem de genel dilde ortak olarak kullanılan deyimler ile sınırlandırılmıştır. Tıp terimiyle kurulmuş; ama tıp dilinde kullanılmayan veya tıp bilimi ile ilgili bir anlamı olmayan deyimler araştırma konusunun dışında tutulmuştur. Bu çalışmayla standart Türkiye Türkçesinde tıp terimleriyle kurulmuş 240 deyim tespit edilerek, hem Türk dilinin zenginliğini sergilemek hem de deyim ve terim çalışmalarına katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Deyim, tıp terimi, tıp dili, gerçek anlam, mecaz anlam

IDIOMS IN TURKEY TURKISH FORMED WITH MEDICAL TERMS

Abstract

Turkish medical terms consist of medicine and human health related general terms, organ names, body secretions, drug names, method and place of treatments, tools and equipments used in the treatments, disease names and syndromes. In this study, idioms formed with medical terms are evaluated according to the meaning properties. The research is limited to idioms used both in medical and general languages in common. Idioms that are formed with medical terms but are not used in medical language or have no meaning to do with the medical science are excluded from the scope of the research. With this study, it is aimed both to demonstrate the richness of Turkish language and to contribute to the literature on idioms and terms by determining 240 idioms in standard Turkey Turkish formed with medical terms.

Keywords: Idiom, medical term, medical language, real meaning, metaphor meaning

Yöntem

Giriş

Türkçenin anlatım gücünün canlı ve renkli tanıkları olan deyimler (Tor, 2007: 120), günlük hayatta çok kelimeyle anlatabilecek bir durumu, olayı, kavramı veya yargıyı en az iki kelimeyle anlatmamamıza yarayan kalıplaşmış ifadelerdir. Kuşaktan kuşağa aktarılan, akılda kolay kalan, dikkat çeken, çarpıcı anlatımlara sahip olan deyimler her zaman bilim adamlarının ilgisini çekmiştir (Subaşı, 1988; Aksoy, 1993; Çotuksöken, 1994; Önler, 1999; Sinan, 2001; Şahin, 2004; Yurtbaşı, 2012). Özellikle halk bilimi ve dil bilimi alanında araştırma yapan bilim adamlarının çalışma konusu olan deyimler, genel dilin kelime hazinesi içinde ait olduğu toplumun kültürünü, din ve dünya görüşünü, düşünce yapısını yansıtmaya bakımdan özel bir yere sahiptir. Bir başka deyişle deyim, bir durumu ve bir davranışı çeşitli benzetmeler ve aktarmalarla daha güçlü veya daha ilginç bir biçimde anlatır ve dildeki kelime hazinesini ustaca kullanarak dilin yapı ve anlam zenginliğine katkıda bulunur (Şahin, 2004: 2).

Anlamları dar ve sınırlı olan terimler, bilim dallarının, sanat ve meslek kollarının mensupları arasında kısa yoldan anlaşmayı sağlayan sözlerdir (Zülfikar, 1991: 20). Tıp dili, özel teknik terimlerden oluşan bir dildir. Bu teknik dilin sözcük dağarcığı hastalığın teşhisine, tedavisine, önlenmesine ve araştırılmasına yönelik terimlerden meydana gelmektedir (Erten, 2003: 34). Türkçe tıp terimleri; tıp ve insan sağlığıyla ilgili genel terimler, organ isimleri, vücut salgıları, ilaç isimleri, tedavi yöntemleri, tedavinin yapıldığı yer, tedavide kullanılan araç ve gereçler, hastalık isimleri ve hastalık belirtilerinden oluşmaktadır. Terimler, belli bir bilim dalına ait ve bu alanda eğitim almış kişilerin kullandıkları özel ve dar anlamlı kelimeler olmasına karşın, bazen bu terimler genel dili kullanan bireylerin günlük hayatında kullandığı, anlamını bildiği bir kelime haline gelebilmektedir. Tıp terimlerinden bazıları da insanlığın var olduğu günden bugüne en temel ihtiyaçlarından biri olan canını ve sağlığını korumaya, hastalıklarını tedavi etmeye çalışmasının doğal sonucu olarak genel dili kullanan bireylerin anlamını bildiği, günlük yaşamda kullandığı kelimelerdir.

Bu çalışmada standart Türkiye Türkçesinde tıp terimleri ile kurulmuş deyimler anlam özelliklerine göre değerlendirilmiştir.

Çalışmada tıp terimlerinin geçtiği deyimler tespit edilirken “Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü”nden (Aksoy, 1988) ve Türk Dil Kurumu tarafından genel ağ ortamına aktarılan “Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü”nden (WEB-1) yararlanılmıştır. Türkçe tıp terimlerini belirlemede ise “Türkçe Tıp Dili Kılavuzu” ile “Türkçe Sözlük”te anatomi veya tıp terimi olarak belirtilen kelimeler esas alınmıştır.

Organ adı olarak kullanılan *ağız, avuç, ayak, bacak, bağır, bağırsak, baş, bel, beyin, boğaz, boyun, burun, can, ciğer, çene, damar, dil, diş, diz, el, göbek, göğüs, gönül, göz, iç, kafa, kalp, karn, kemik, kol, kulak, küçük dil, mide, parmak, sırt, tırnak, yürek, yüz, zihin* olmak üzere 39 terim; vücut salgısı olan *balgam, kan, öd, safra, tükürük* olmak üzere 5 terim; hastalık adı olan *bubran, cınnet, çiban, çiçek, damla, deli, felç, fitik, hafakan, inme, kabakulak, kambur, kangren, koma, kötüürüm, kriz, kulunç, nasır, nefes darlığı, perde, sıtma, sinir bubranı, uyuş, verem, zafiyet* olmak üzere 25 terim; hastalık belirtisi olan *ateş, tansiyon, titreme* olmak üzere 3 terim; tıp ve insan sağlığıyla ilgili olan *ameliyat, aybaşı, bayılmak, baygın, çocuk düşürmek, doktor, eksik doğmak, fişini çekmek, gözlem, hasta, hastalık, hastane, kum dökmek, menopoş, nabız, nefes, rapor, reçete, soluk, sünnet, şifa, taburcu, yara, zehir* olmak üzere 24 terim; tedaviyle ilişkili olan *afyon, aşı, boynuz çekmek, dalak kestirmek, doz, esrar, hacamat, hap, iğne, koltuk değneği, kurşun dökmek, merhem, sülük vurmak, şırınga, vantuz çekmek, su almak, şişe çekmek, taş kırdırmak, tedavi* olmak üzere 19 terim standart Türkiye Türkçesindeki deyimlerde kullanılmıştır.

Çalışmada bu tıp terimleri ile kurulmuş deyimler anlam özelliklerine göre değerlendirilmiştir. Araştırmamız *burnu kırılmak, başını gözünü yarmak, damarını bulmak, gözü görmez olmak* gibi hem tıp dilinde hem de genel dilde kullanılan deyimler ile sınırlandırılmıştır. *Burnunu sokmak, ayak bağı olmak, gönül vermek, mangal yürekli, yüzü yumuşak, dirsek göstermek, alının akıyla* gibi tıp terimiyle oluşturulmuş; ama tıp dilinde kullanılmayan veya tıp bilimi ile ilgili bir anlamı olmayan deyimler araştırma konusunun dışında tutulmuştur. Amacımız hem tıp dilinde hem de genel dilde ortak kullanılan deyimlerin anlam özelliklerini tespit etmek olduğu için böyle bir sınırlandırmaya gidilmiştir. Çalışmada standart Türkiye Türkçesinde tıp terimleriyle yapılmış deyimler ele alınmış, Türkiye Türkçesi ağızlarında yaşayan tıp terimleriyle yapılmış deyimler çalışmaya dâhil edilmemiştir.

Standart Türkiye Türkçesinde oldukça fazla sayıda kullanılan tıp terimleri deyim oluştururken bazen

gerçek anlamda, bazen mecaz anlamda, bazen de hem gerçek hem mecaz anlamda kullanılmaktadır. Çalışmada genel dilde gerçek anlamında yani tıbbî anlamında kullanılan deyimlerin anlamlarının verilmesine gerek görülmemiş, sadece mecaz anlamda kullanılan ve hem gerçek hem de mecaz anlamda kullanılan deyimlerin anlamları verilmiştir.

Bulgular ve Tartışma

Standart Türkiye Türkçesinde tıp terimleriyle yapılmış deyimler konularına göre organ adlarıyla kurulmuş deyimler, vücut salgılarıyla kurulmuş deyimler, hastalık adlarıyla kurulmuş deyimler, hastalık belirtileriyle kurulmuş deyimler, genel tıp terimleriyle kurulmuş deyimler ve tedaviyle ilişkili tıp terimleriyle kurulmuş deyimler olmak üzere altı grupta incelenebilir. Standart Türkiye Türkçesinde tıp terimleriyle kurulmuş deyimler anlam özelliklerine şöyledir:

1.1. Organ Adlarıyla Kurulmuş Deyimler ve Anlam Özellikleri

Organ isimleri temel söz varlığı içinde önemli bir yer tutmaktadır. Söz konusu isimler dillerin deyim oluşturma sürecinde çok sık kullanılmıştır. Türkçedeki deyimlere bakıldığında baş, göz, el, yüz, yürek gibi organ isimleriyle kurulmuş deyimlerin sayısının yüksek olduğu görülmektedir (Şahin, 2009: 2022).

Türkçede organ isimleriyle kurulmuş deyimler üzerine bugüne kadar birçok araştırma yapılmıştır (Türmen, 1965; Önler, 1999; Tor, 2007; Atmaca, 2009; Şahin, 2009; Gümüşatam, 2010). Bunlardan başka bir çalışmada ise Eski Türkçe ile Karahanlı ve Harezmi Türkçesi metinlerinden taranan deyimler örnekleriyle birlikte verilmiş, ayrıca Eski Anadolu Türkçesi ve Türkiye Türkçesi deyimleri listelenmiştir (Şahin, 2004). Ancak bu çalışmaların hiçbirinde standart Türkiye Türkçesinde organ adlarıyla kurulan deyimlerin anlam özellikleri üzerinde durulmamıştır.

Organ adlarıyla kurulmuş gerçek anlamda kullanılan deyimler şunlardır: *bacakları tutmaz olmak*, *bağraskaları bozulmak*, *beli çökmek*, *çenesi kilitlenmek*, *diş çıkarmak*, *gözleri sulanmak*, *gözü bulanmak*, *içi bulanmak*, *kafası bulanmak*, *kulağı ağır işitmek*, *mide fesadına uğramak*.

Organ adlarıyla kurulmuş mecaz anlamda kullanılan deyimler:

Avucu (avuçları) kaşınmak: Avucundaki kaşıntıyı bir yerden para geleceğine yormak (ADS).

Ağzı yanmak: Bir şeyden veya kişiden büyük zarar görmek (ADS).

Bacakları kopmak: Çok yorulmak (ADS).

Başın yanmak: 1) Üzüntü çekmek, çok acı duymak. 2) Çok susamış olmak (ADS).

Baş ağrısı: Uğraştırıcı, rahatsız edici konu (DS).

Baş ağrıtmak: Tedirgin etmek, bıkkınlık vermek, can sıkmak (ADS).

Başı ağrıtmak: Sorunu olmak, sıkıntı içinde bulunmak (ADS).

Başını ağrıtmak: 1) Gereksiz sözlerle birini bunaltmak. 2) Bir iş için birini tedirgin etmek, uğraştırmak (ADS).

Başını gözünü yarmak: Bir işi kötü yapmak, bir işi istenildiği gibi yapmamak (ADS).

Beli açılmak: Küçük abdestini tutamaz duruma düşmek (ADS).

Belini kırmak: Birini bir şeyi yapamaz duruma getirmek (ADS).

Belinin ağrısını duymak: Nasıl bir zarara uğradığını anlamak (DS).

Boğazı inmek: Bademcikleri şişmek, iltihaplanmak (ADS).

Boğaz olmak: 1) Boğazı ağrıtmak. 2) İmrenmekten boğazı şişmek (ADS).

Boynu kırılmak: *blk.* Çekip gitmek (ADS).

Burnu kırılmak: Büyüklemez duruma gelmek (ADS).

Burnunu kırmak: Birini güç durumunda bırakarak büyüklemesini veya direnişini yok etmek (ADS).

Burnu sızlamak: Duygulanmak (ADS).

Canı yanmak: 1) Çok acı duymak. 2) Acı bir deneme geçirmek. 3) Bir işte zarar görmek (ADS).

Ciğeri yanmak: Çok acı ve sıkıntı çekmek, büyük bir acıya uğramak, yüreği yanmak (ADS).

Damarına basmak: Birini, duyarlı olduğu bir konuda kızdırmak (ADS).

(Birinin) damarını bulmak: Hoşlanabileceği biçimde davranıp uysallığını sağlamak (ADS).

Damardan girmek: *argo* Karşısındaki kişiyi en fazla etkileyebilecek noktadan konuya girmek (ADS).

Damarına girmek: Birinin hoşlanacağı şeyler yaparak kendisini ona sevdirmek (ADS).

Dili ağırlaşmak: Hastalık sebebiyle güçlülükle söyleyebilmek, güçlülükle konuşmak (ADS).

Dili boğazına akamak: Konuşamaz olmak, sesi soluğu çıkmamak (ADS).

*Dili yanmak:*1) Üzüntü ve eziyet çekmek, zarara uğramak. 2) Bıkmak, nefret etmek (ADS).

Diş gıcırdatmak: Öfkesini davranışlarıyla göstermek (ADS).

Dişi gıcırdatmak: İçinde pek beğendiği bir şeyi elde etme isteği uyanmak (DS).

(Birinin) dişini sökmek: Kötülük edemeyecek duruma getirmek (ADS).

Dişlerine kara su inmek: Beklemekten veya yorgunluktan güçsüz kalmak (ADS).

Eli kırılmak: Eli, işe yatkın bir duruma gelmek (ADS).

*İlk göz ağrısı:*1) İlk doğan çocuk 2) İlk sevgili (ADS).

Göbeği düşmek: Göbeğinde fitik olmak (DS).

Gözü akamak: Gözü yaralanıp kör olmak (ADS).

(Birini veya bir şeyi) gözü görmez olmak: Artık ona değer vermemek (ADS).

*(Bir şeyin) gözü kör olsun:*1) Bazı zorunlu durumlarda zarar istemeyerek kabullenmeyi anlatan bir söz. 2) Gereksinim duyulan şeyin yokluğunda söylenen bir söz (ADS).

(Bir şeyin) gözünü çıkarmak: 1) Beceriksizce davranmak, zarara uğratmak. 2) İyisi dururken en kötüsünü seçmek (ADS).

İçi yanmak: 1) Çok susamak. 2) Büyük bir acı, sıkıntı vb. nedenlerle çok üzülme. 3) Bir şeye karşı büyük bir özlem duymak (ADS).

Kafa göz yarmak: Beceriksizlik göstermek (ADS).

*Kafası şişmek:*1) Zihni yorulmak. 2) Gürültüden tedirgin olmak (ADS).

Kafasını kırmak: İyice dövme, pataklamak (ADS).

Kafayı üşütmek: Delirmek, çılgınlaşmak (ADS).

Kemikleri sıızlamak: Ölü huzursuz, rahatsız olmak (ADS).

Kolları kopmak: Ağır bir şey taşımaktan veya çok iş yapmaktan yorulmak (ADS).

Kulağını açmak: Dikkatle dinlemek (ADS).

Kulağı (kulakları) çınlasın: Konuşulan yerde bulunmayan, sevilen biri anıldığında söylenen bir söz (ADS).

(Birinin) kulağını çınlatmak: Birini anmak (ADS).

(Birinin) kulağının zarı patlamak: Gürültü yüzünden rahatsız olmak (ADS).

Küçük dilini yutmak: Şaşırarak, donakalmak (ADS).

Midesi ekşimek (kaynamak, yanmak): Yeni yenilmiş yiyeceklerden ötürü midede rahatsızlık duymak (ADS).

Mideye oturmak: Yenilen şey sindirilmeyip mideye rahatsızlık vermek (ADS).

Parmağını yaranın üzerine basmak: Asıl derdi veya bir derdin asıl sebebinin göstermek (ADS).

Sırtı kaşınmak: Dayak yemeyi hak edecek davranışta bulunmak (ADS).

(Birinin) tırnaklarını sökmek: Elindeki güçten yoksun bırakmak, etkisini yok etmek (ADS).

Yüreği yağ bağlamak: İstenilen bir şeyin olmasından ferahlık duymak (ADS).

Yüreği yanmak: 1) Çok acılamak. 2) Felakete uğramak (ADS).

Organ adlarıyla kurulmuş hem gerçek hem mecaz anlamda kullanılan deyimler:

Aklı başına gelmek: 1) *me.* Davranışlarının yanlışlığını sezerek doğru yolu bulmak. 2) Ayılmak, kendine gelmek (ADS).

Aklı başından gitmek: 1) Bayılmak. 2) *me.* Çok sevinçten ya da çok korkudan ne yapacağını şaşırarak (DS).

Aklı başında olmamak: 1) Bayılmış olmak. 2) *me.* Kafası çok yorulmuş olduğundan iyi düşünebilir durumda olmamak (DS).

Ayağa kalkmak: 1) Ayakları üzerinde durmak, dikilmek. 2) Hasta iyi olmak, iyileşmek. 3) Saygı göstermek için oturma durumundan ayaküzeri durumuna geçmek. 4) Harekete geçmek. 5) İsyan etmek. 6) *me.* Telaşlanmak, telaşa kapılmak, heyecanlanmak (ADS).

Başı dönmek: 1) İnsana, eşyanın dönmesi, ayağının altından yerin çekilmesi vb. bir duygu gelmek. 2) *me.* Sıkıntı yaratan bir durum karşısında bunalmak. 3) *me.* Görkemli bir şey karşısında şaşırarak. 4) *me.* Para veya makam sebebiyle şaşırıp şımarmak (ADS).

Beli bükülmek: 1) Yaşlılık dolayısıyla beli öne doğru eğilmek. 2) *me.* Üzüntü yüzünden ruhça bir çöküntüye uğramak (DS).

Beyni bulanmak: 1) Sersemlemek, düşünemez olmak. 2) *me.* Kötü bir şey sezinlemek (ADS).

Burnu (bile) kanamamak: 1) Zarar görmemek, yarasız beresiz olmak. 2) *mec.* Tehlikeli bir durumdan yara bere almadan kurtulmak (ADS).

Can çekişmek: 1) Ölmek üzere bulunmak. 2) *mec.* Sona ermek, tükenmek, bitmek (ADS).

Canı acılamak: 1) Çarpma, vurma vb. sonucu acı duymak. 2) *mec.* Üzülme, rahatsız olmak (ADS).

Canı çekilmek: 1) Vücudun herhangi bir organının canlılığı azalır gibi olmak. 2) *mec.* İçi ezilmek (ADS).

Canı gelip gitmek: 1) Ayılıp bayılmak. 2) *mec.* Ümit ve ümitsizlik arasında kalıp heyecanlanmak.

Damarı kurusun!: Birinin huysuzluğuna öfkelenildiğinde söylenen bir ilenme sözü (ADS).

Eli ayağı titremek: Korku, sınır vb. sebeplerle heyecanlanmak (ADS).

Göbeğini kesmek: 1) Çocuğun göbeğiyle etene arasındaki damar örgüsünü kesmek. 2) *mec.* Birini çok eskiden beri tanımak, bilmek (ADS).

Göğsü daralmak (tıkanmak): 1) Güçlülükle nefes almak. 2) *mec.* İçi sıkılmak (ADS).

Gönlü bulanmak: 1) Kusacak gibi olmak. 2) *mec.* Kuşkulananmak (ADS).

Gözü (gözleri) açılmak: 1) Görmeye başlamak. 2) *mec.* İyiyi kötüyü veya kendisine yarayanı ayırt eder duruma gelmek. 3) Uyanmak (ADS).

Gözü görmemek: 1) Görmez olmak. 2) *mec.* Belli bir şeyden başka bir şeyle ilgilenmemek. 3) *mec.* Öfke sonucu en kötü şeyleri yapacak duruma gelmek (ADS).

Gözü (gözleri) karararak: 1) Baş dönme, hafif baygınlık geçirmek. 2) *mec.* Umutsuzluğun veya aşırı bir isteğin etkisi altında ne yaptığını bilmez duruma gelmek (ADS).

Gözü (gözleri) kamaşmak: 1) Güçlü bir ışık sebebiyle göz bakamaz olmak. 2) *mec.* Çok etkilenmek (ADS).

Gözü (gözleri) kaymak (kaçmak): 1) Gözünde hafifçe şaşılık bulunmak. 2) *mec.* İstemeyerek bakıvermek. 3) Bayılmak sırasında gözünün akı çoğalmak (ADS).

Gözüm çıksın (kör olsun): Bir şeyin doğruluğuna inandırmak için edilen ant.

Gözüne karasu inmek: 1) Karasu hastalığı yüzünden gözü görmez olmak. 2) *mec.* Gelmesini çok istediği kimsenin uzun süre yolunu gözlemek (ADS).

Gözünü (gözlerini) açmak: 1) Uyanmak. 2) *mec.* Kendine gelmek, ayılmak. 3) *mec.* Uyanık, dikkatli bulunmak (ADS).

Gözünü (gözlerini) kapamak: 1) Ölmek. 2) *mec.* Görmezden gelmek (ADS).

İçi dışına çıkmak: 1) Kusma. 2) *mec.* Kusacak duruma gelmek (ADS).

İçi gitmek: 1) İçi sürmek. 2) *mec.* Bir şeyi yapmayı veya elde etmeyi çok istemek (ADS).

İçi titremek: 1) *mec.* Özen göstermek. 2) Çok üşümek. 3) Duygulanmak (ADS).

Kalbi çarpmak: 1) Kalbi çok vurmak. 2) *mec.* Çok heyecanlanmak. 3) Yüreği çarpmak (ADS).

Kalbi dayanmamak: 1) Aşırı heyecan, üzüntü, yorgunluk veya herhangi bir hastalık yüzünden kalbi durmak, ölmek. 2) *mec.* Yüreği dayanmamak (ADS).

Kalbi sıkışmak: 1) Kalp atışları düzensiz olmak, sıkıntı duymak. 2) *mec.* Bir meseleden dolayı aşırı üzülme (ADS).

Karnı büyüme: Hamile kalmak (ADS).

(Birinin) kemiklerini kırmak: Birini çok dövmek, aşırı dayak atmak (ADS).

Mide bulandırmak: 1) Kusacak bir duruma getirmek. 2) *mec.* Kuşkulandırmak (ADS).

Midesi almamak (kaldırmamak, kabul etmemek, götürmemek): 1) Hastalık, tikslenme vb. sebeplerle bir şeyi yiyememek. 2) *mec.* Çirkin bir şey karşısında huzursuz olmak, rahatı kaçmak (ADS).

Midesi bulanmak: 1) Kusacak gibi olmak. 2) *mec.* İğrenmek, tiksilmek. 3) *mec.* kuşkulananmak, işkillenmek. 4) *mec.* Huzursuz olmak, rahatı kaçıp tedirgin olmak, hoşlanmamak (ADS).

Mideye indirmek: 1) Yemek içmek. 2) *mec.* Haksız yere, kanunsuz olarak para kazanmak (ADS).

Yüreği çarpmak: 1) Kalbi çarpmak veya çalışmak. 2) *mec.* Coşku sebebiyle kalp hızlı hızlı çarpmak veya çalışmak. 3) Merak, kaygı, korku, heyecan vb. duygularla tedirgin olmak, huzursuz olmak (ADS).

Zibni bulanmak (karışmak): 1) Düşünürken olaylar arasındaki bağlantıyı yitirmek. 2) *mec.* Ne yapacağını şaşırarak (ADS).

1.2. Vücut Salgılarıyla Kurulmuş Deyimler ve Anlam Özellikleri

Vücut salgılarıyla kurulmuş gerçek anlamda kullanılan deyimler şunlardır: *benzi kanlanmak, benziinde*

kan kalmamak, benzine kan gelmek, kan vermek, (birinden) kan gitmek.

Vücut salgılarıyla kurulmuş mecaz anlamda kullanılan deyimler:

Balgam atmak: Yapılmakta olan iş üzerine kuşku uyandıracak bir söz söylemek (DS).

Kan alacak damarı bilmek: Nereden veya kimden çıkar sağlanabileceğini bilmek (ADS).

Kanayan yara olmak: Sürekli sıkıntı, üzüntü ve zarar veren bir durumda olmak (ADS).

Kan çıkmak: Kan dökülmek, cinayet işlenmek (ADS).

Kanı sulanmak: Kansızlığa uğramak (ADS).

(Birine) kan kusturmak: Çok eziyet çekertmek (ADS).

Kan yürümek: Bir organda aşırı kan birikmek (ADS).

Ödü kopmak (patlamak): Çok korkmak (ADS).

Tükürüğünü yutmak: İmrenip ağzı sulanmak (ADS).

Vücut salgılarıyla kurulmuş hem gerçek hem mecaz anlamda kullanılan deyimler:

Kan akmak: 1) Savaş, çatışma, dövüş olmak. 2) *me.* Ölmek (ADS).

Kan kaybetmek: 1) Herhangi bir nedenle vücuttan çok kan akmak. 2) *me.* güçsüzleşmek, etkisini kaybetmek (ADS).

Safra atmak: 1) İnsana veya araca fazla yük olan malzemeleri atmak. 2) *me.* Sıkıntı veren bir kimseden veya bir şeyden kurtulmak (ADS).

Safrası kabarmak: Açlıktan midesi bulanmak (ADS).

1.3. Hastalık Adlarıyla Kurulmuş Deyimler ve Anlam Özellikleri

Hastalık adlarıyla kurulmuş gerçek anlamıyla kullanılan deyimler: *bubran geçirmek, bubrana tutulmak, cinnnet getirmek, (birine) damla inmek, felç gelmek, inme inmek, kabakulak olmak, kamburunu çıkarmak, komadan çıkmak, kulunç girmek, nefes darlığı çekmek, sıtma tutmak, sinir bubranı geçirmek, sinir bubranına tutulmak, zayıf geçirmek.*

Hastalık adlarıyla kurulmuş mecaz anlamıyla kullanılan deyimler:

Çıbanbaşı: Her an bir rahatsızlık doğurmaya elverişli olan durum (DS).

Çıbanın başını koparmak: Ağır bir sorunun patlak vermesine yol açmak (ADS).

Fıtık etmek: Sıkıntı vermek, üzmemek (ADS).

Fıtık olmak: Büyük sıkıntı duymak, kahrolmek (ADS).

Hafakanlar basmak (boğmak): Sıkıntudan bunalmak (ADS).

İnce hastalık: Verem (DS).

Uyuş etmek: tkeş: Sinirlendirmek (ADS).

Hastalık adlarıyla kurulmuş hem gerçek hem mecaz anlamıyla kullanılan deyimler:

(Bir şey için veya bir şeye) deli olmak: tkeş: 1) *me.* Çok sevmek. 2) *me.* Çok sinirlenmek. 3) Delirmek (ADS).

Çiçek çıkarmak: Çiçek hastalığına tutulmak (ADS).

Deli çıkmak: 1) Çıldırılmak. 2) *me.* Çok sinirlenmek (ADS).

Deli etmek: 1) Çılgına çevirmek. 2) Sinirlendirmek. 3) *me.* Sağlıklı düşünemeyecek duruma getirmek (ADS).

Felç olmak: 1) İnme inmek. 2) *me.* Bir iş içinden çıkılmaz durum almak, tıkanmak (ADS).

Kamburu çıkmak: 1) Sırtı kambur olmak. 2) *me.* İhtiyarlamak. 3) *me.* Eğilerek yapılan işler için çok çalışmış olmak (ADS).

Kangren olmak: 1) Vücudun bir yerindeki dokular ölmek. 2) *me.* Kangrenleşmek (ADS).

Kötürüm olmak (kalmak): 1) Yaşlılık veya sakatlık sebebiyle yürüyememek. 2) *me.* Güçsüz kalmak (ADS).

Kriş geçirmek: 1) Bir organda birdenbire fizyolojik değişiklik olmak. 2) *me.* Bunalım içinde bulunmak (ADS).

Nasır bağlamak (tutmak): 1) Nasırlanmak. 2) *me.* Duygusuzlaşmak, duyarlılığını yitirmek (ADS).

Perde inmek: 1) *hlk.* Gözde katarakt olmak. 2) *hlk. me.* Gizlemek, örtmek (ADS).

Uyuş olmak: 1) Uyuş hastalığına yakalanmak. 2) *me.* Birine, bir şeye sinirlenmek (ADS).

Verem olmak: 1) Verem hastalığına yakalanmak. 2) *me.* Sabırsızca davranmak (ADS).

1.4. Hastalık Belirtileri İle Kurulmuş Deyimler ve Anlam Özellikleri

Hastalık belirtileri ile kurulmuş gerçek anlamında kullanılan deyimler: *ateşi çıkmak (yükselemek), ateşi düşmek, tansiyonu çıkmak (fırlamak, yükselmek), titreme gelmek.*

Hastalık belirtileri ile kurulmuş mecaz anlamında kullanılan deyimler:

Tansiyonu düşürmek: Gerilimi azaltmak (ADS).

Tansiyonu yükseltmek: Gerilimi arttırmak (ADS).

Hastalık belirtileri ile kurulmuş hem gerçek hem mecaz anlamında kullanılan deyimler:

Ateşler içinde yanmak:1) Hasta çok ateşli bir durumda olmak. 2) *mec.* Bir şeye fazlasıyla tutulmak (ADS).

Ateşini almak: 1) Yüksek vücut ısısını düşürmek. 2) Derece ile ateşi ölçmek. 3) *mec.* Acıyı, yanmayı azaltmak (ADS).

Tir tir titremek:1) Çok üşümek. 2) *mec.* Çok korkmak (ADS).

1.5. Genel Tıp Terimleriyle Kurulmuş Deyimler ve Anlam Özellikleri

Tıp ve insan sağlığıyla ilgili genel tıp terimleriyle kurulmuş gerçek anlamında kullanılan deyimler: *ameliyat (... ameliyatı) geçirmek, ameliyata almak, aybaşı olmak, çocuk (çocuğunu) düşürmek, doktor doktor gezmek (dolaşmak), doktora görünmek, eksik doğmak, gözlem altına almak, hasta düşmek, hastalık almak (kapmak, hastalığa tutulmak), hastaneye kaldırmak (yatırmak), kum dökmek, nabız almak, nabız durmak, nabzını saymak, nefes çekmek, perhize çekmek, rapor almak, reçete yaptırmak, servise çıkmak, sünnet etmek, şifayı bulmak (kapmak), şifa niyetine, şifa vermek, taburcu etmek, yara bere içinde olmak.*

Tıp ve insan sağlığıyla ilgili genel tıp terimleriyle kurulmuş mecaz anlamda kullanılan deyimler:

Baygın düşmek: Çok yorulmak (ADS).

(Bir şeyin) hastası olmak: Bir şeye çok düşkün olmak (ADS).

Yarasını deşmek: Acıyı, üzüntüyü hatırlatmak, tazelemek (ADS).

Zehir saçmak: Çevreye kötü propaganda yapmak veya insanları olumsuz davranışlara yönlendirmek, tahrik etmek, ortalığı karıştırmak (ADS).

Tıp ve insan sağlığıyla ilgili genel tıp terimleriyle kurulmuş hem gerçek hem mecaz anlamında kullanılan deyimler:

Ayılıp bayılmak: 1) *mec.* Birini kendinden geçercesine sevmek. 2) Aşırı ölçüde sinir bunalımları geçirmek (ADS).

Bulanıtı vermek: 1) Midesini bulandırmak. 2) *mec.* Bıkkınlık vermek (ADS).

Fişini çekmek:1) *mec.* Birine zarar vermek. 2) *mec.* Birini öldürmek. 3) Yaşama dönme umudu olmayan hastayı, nefes alması, kalbinin atması gibi faaliyetlerini yerine getiren aletlerden ayırmak (ADS).

Hasta etmek: 1) Hasta olmasına yol açmak. 2) *mec.* Bezdirmek, bıktırmak, usandırmak (ADS).

Hastanelik etmek: Birini aşırı derecede dövmek (ADS).

Hastanelik olmak:1) Hastanede tedavi görmeyi gerektirecek kadar hastalanmak. 2) *mec.* Çok dayak yemek (ADS).

Kendine gelmek: 1) Ayılmak. 2) Akli başına gelmek. 3) *mec.* Durumu düzelmek (ADS).

Sirayet etmek:1) Hastalık geçmek, bulaşmak. 2) *mec.* Yayılmak, dağılmak (ADS).

Menopoza girmek:1) Âdetten kesilmek, doğurma özelliğini yitirmek. 2) *mec.* Bu sebeplerden dolayı kadın bunalım içerisinde olmak (ADS).

Nefes almak: 1) Havayı ciğerlerine çekmek, soluk almak. 2) *mec.* Dinlenmek. 3) *mec.* Ferahlamak, rahatlamak. 4) *mec.* Mutlu bir biçimde yaşamak (ADS).

Nefesi durmak: 1) Ölmek. 2) *mec.* Şaşkınlık içinde kalmak (ADS).

Nefesi kesilmek (daralmak veya tutulmak): 1) Güç soluk alacak duruma gelmek veya soluğu büsbütün durmak. 2) *mec.* Bunalmak, sıkılmak. 3) *mec.* Hayran kalmak, etkilenmek (ADS).

Soluğu kesilmek (tutulmak): 1) Soluk almaz duruma gelmek. 2) *mec.* Aşırı heyecanlanmak. 3) *mec.* Gücü tükenmek (ADS).

Soluk almak: 1) Havayı ciğerlere çekmek, nefes almak. 2) *mec.* Dinlenmek (ADS).

Yara açmak: 1) Vücutta veya bir şeyin yüzünde yara oluşmasına sebep olmak. 2) *mec.* Büyük üzüntü vermek (ADS).

1.6. Tedaviyle İlişkili Tıp Terimleri Kurulmuş Deyimler ve Anlam Özellikleri

Tedaviyle ilişkili tıp terimleri; ilaç isimleri, ölçü birimleri, merhemler, tedavi yöntemleri ve tedavi sırasında kullanılan araç ve gereçlerden oluşmaktadır.

Tedaviyle ilişkili tıp terimleriyle kurulmuş gerçek anlamında kullanılan deyimler şunlardır: *afyon çekmek, aşı vurmak (yapmak), boynuz çekmek, dalak kestirmek, esrar çekmek, iğne yapmak (vurmak), iğne yemek,*

kurşun dökmek, reçete yaptırmak, sülük vurmak, şırınga etmek, şırınga yapmak, vantuz çekmek, şişe çekmek (vurmak), taş kırdırmak, tedavi görmek (olmak).

Tedaviyle ilişkili tıp terimleriyle kurulmuş mecaz anlamlı deyimler:

Hapı yutmak: *tez.* Kötü bir duruma düşmek (ADS).

Koltuk değneği olmak: Birine, yaptığı uygunsuz işlerde destek sağlamak (ADS).

Merhem olmak: Bir derde çare olmak (ADS).

Yaraya merhem olmak: Zorunlu ihtiyacı karşılamak (ADS).

Tedaviyle ilişkili tıp terimleriyle kurulmuş hem gerçek hem mecaz anlamlı deyimler:

Afyon yutmak: 1) Uyuşturucu olarak afyon kullanmak. 2) *me.* Gerçeği göremeyecek kadar kendinde olmamak.

Dozunu ayarlamak: 1) İlacın ölçüsünü aşmamak, gerektiği kadar vermek. 2) *me.* Ölçüyü aşmamak, aşırı davranmamak (ADS).

Dozunu kaçırmak: 1) İlaçta ölçüyü tutturamamak. 2) *me.* Ölçüyü aşmak, aşırı gitmek (ADS).

Hacamat etmek: 1) Hacamat yoluyla kan almak. 2) *argo* Hafifçe yaralamak (ADS).

Su almak: 1) *me.* Suyu içine çekmek. 2) Herhangi bir organdan tedavi maksadıyla su boşaltmak (ADS).

Tartışma ve Sonuçlar

1) İnsanoğlu var olduğu günden bu güne canını ve sağlığını korumaya, hastalıklarını tedavi etmeye uğraşmıştır. Genel dilde tıp diline ait çok sayıda terimin olması, bu terimlerle bu kadar çok deyim yapılması; halkın tıp bilimi ile ilgilenmesinin doğal sonucudur. Bu sebeple tıp terimlerinin genel olarak dilde, özel olarak da deyimlerde bu kadar sık kullanılması çok doğaldır.

2) Standart Türkiye Türkçesinde *dişi gıçırdamak, kan kaybetmek* gibi organ adları veya vücut salgılarıyla; *sıtma tutmak, uyuz olmak* gibi hastalıklarla; *tansiyonu yükseltmek, ateşi düşmek* gibi hastalık belirtileriyle; *aşı olmak, şişe çekmek* gibi tedaviyle; *ameliyat olmak, röntgen çekmek* gibi genel tıp terimleriyle kurulmuş deyimler hem tıp dilinde hem genel dilde ortak olarak kullanılmaktadır.

3) Çalışmada standart Türkiye Türkçesinde tıp terimleriyle oluşturulmuş hem tıp dilinde hem de genel dilde ortak olarak kullanılan 240 deyim tespit edilmiştir. Tıp terimleriyle oluşturulan bu deyimlerden 77'si gerçek anlamda, 83'ü mecaz anlamda ve 80'i hem gerçek hem mecaz anlamda kullanılmıştır. Bu deyimlerin anlam özelliklerine göre sayısı (Tablo 1)'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Türkçede Tıp Terimleri İle Kurulmuş Deyimlerin Anlam Özellikleri

	Gerçek Anlamda Kullanılan	Mecaz Anlamda Kullanılan	Hem Gerçek Hem Mecaz Anlamda Kullanılan
Organ adlarıyla kurulmuş deyimler	11	57	40
Vücut salgılarıyla kurulmuş deyimler	5	9	4
Hastalık adlarıyla kurulmuş deyimler	15	7	13
Hastalık belirtileri ile kurulmuş deyimler	4	2	3
Genel tıp terimleriyle kurulmuş deyimler	26	4	15
Tedaviyle ilişkili tıp terimleriyle kurulmuş deyimler	16	4	5

Tablo 1'in birinci satırında geçen organ adlarıyla kurulmuş 108 deyim, Şahin'in (2004) çalışmasında da bulunmaktadır. Ancak belirtilen çalışmada bu deyimler gerçek ve mecaz anlam özelliklerine göre sınıflandırılmamıştır.

4) Terimler yaygın bir kullanım alanına kavuşup genelleşince zamanla terim olma özelliğini yitirmeye başlar (Şahin, 2006:126). Tıp terimlerinin kullanıldığı deyimlere bakıldığında *can, koma, hasta, uyuz, verem, iğne* gibi kelimeler bu deyimlerde artık bir tıp terimi değil; günlük hayatta herkesin kolaylıkla anlayıp, kullandığı birer kelime hâline gelmiştir.

5) Bir meslek grubu tarafından standart dil unsurlarının anlaşılacak amacıyla farklı anlamlarda kullanılmasına argo denir. Argoda kullanılan kelimeler argo, deyim sayılabilecek argo kelimelerden oluşan gruplar argo deyim olarak adlandırılır (Aksoy, 1993: 51; Şahin 2004: 16). Standart Türkiye Türkçesinde tıp terimleriyle kurulmuş deyimlerde de *damardan girmek, hacamat etmek* olmak üzere iki tane argo deyim vardır.

6) Deyimlerimizde *sülük vurmak, boynuz çekmek* gibi geleneksel tedavi yöntemlerine dair deyimler ile; *aşı olmak, röntgen çekmek* gibi modern tıbbın teşhis ve tedavi yöntemlerine dair deyimler bir arada kullanılmaktadır. Canlı bir varlık olan dilin söz varlığı içinde, değişen

sosyal hayat şartlarına ve teknik ilerlemeye göre yeni deyimlerin oluşması, dildeki canlılığın deyimlerde devam ettiğinin en büyük göstergesidir.

7) Standart Türkiye Türkçesinde tıp terimleriyle deyim yaparken mecaz (*kafayı üşütmek, kolları kopmak, fitik olmak*), abartma (*ateşler içinde yanmak*), aktarma (*çıbanbaşı, boğaz olmak*), güzel adlandırma (*ince bastalık*) ve somutlama (*kangren olmak, kalbi sıkışmak*) gibi farklı yollara başvurulmuştur. Ancak en çok somutlama yapıldığı görülmektedir. Somutlama yoluyla oluşturulan deyimlerde tıp terimlerinin herkesçe bilinen etkilerine, özelliklerine gönderme yapılarak, anlatılan olay, durum veya kavramın zihinde daha kolay canlandırılması amaçlanmaktadır. *Midesi bulanmak, yarasını deşmek, merhem olmak, felç olmak* gibi tıp terimleriyle kurulmuş deyimler; somutlamanın en güzel örneklerindedir. Bu tıp deyimlerin başlangıçta gerçek anlamında kullanıldığını daha sonra deyimleşme sürecine girdiğini söyleyebiliriz. (Şahin, 2004:13)

8) Deyimler Türk kültürünü, yaşayışını, bilgisini, düşünce yapısını yansıtan önemli kültür hazinelerindedir. Sadece tıp terimleriyle kurulmuş deyimlerimiz bile bu zenginliği ortaya koymaktadır.

Kaynakça

Aksoy, Ö., 1993. *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1-2*. İnkılap Kitabevi, İstanbul.

Atmaca, E., 2009. Kazak Türkçesinde “Göz” Organ İsmiyle Kurulmuş Deyimlerin Yapı ve Anlam Özellikleri. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies*, c: IX, S: 2, s. 19-35.

Çotuksöken, Y., 1994. *Deyimlerimiz*. Özgül Yay., İstanbul.

Erten, A., 2003. *Tıp Terminolojisi ve Tıp Metinleri Çevirisi*. Seçkin Yay., Ankara.

Gümüştam, G., 2010. Kıbrıs Ağzlarında Organ Adlarıyla Kurulan Deyimler. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S:27, s. 249-295.

Önler, Z., 1999. Kutadgu Bilig’de Organ Adlarıyla Kurulan Deyimler. 3. *Uluslararası Türk Dil Kurultayı 1996*, TDK Yay., 841-869.

Sinan, A.T., 2001. *Türkçenin Deyim Varlığı*. Kubbealtı Yay., Malatya.

Subaşı, L., 1988. *Dilbilimi Açısından Deyim Kavramı ve Türkiye Türkçesindeki Örneklerin İncelenmesi*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 129 sayfa.

Şahin, H., 2004. *Türkçede Organ İsimleriyle Kurulan Deyimler*. Uludağ Üniversitesi Yay., Bursa.

Şahin, H., 2006. Terimlerin Genel Dile Yansımasına Dair Bazı Gözlemler. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. XX:123-129.

Şahin, H., 2009. Kaşgarlı’dan Günümüze Organ İsimleriyle Kurulmuş Deyimler. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic IV/ III Spring: 2020-2036*.

Tor, G., 2007. Kazakçada Organ Adlarıyla Kurulan Deyimler. *Kazakistan ve Türkiye’nin Ortak Kültürel Değerleri Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Abay Milli Devlet Pedagoji Üniversitesi ve Çukurova Üniversitesi Ortak Yayını, Almatı, s. 119-127.

Türkçe Sözlük. 2005. TDK Yay., Ankara.

Türmen, H., 1965. İnsan Organları Üzerine Atasözleri ve Deyimler. *Türk Folklor Araştırmaları*, S:188, C: 9, İstanbul.

Yurtbaşı, M., 2012. *Sınıflandırılmış Deyimler Sözlüğü*. excellence publishing, İstanbul.

Zülfikar, H., 1991. *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*. TDK Yay., Ankara.

WEB-1 *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu. <http://tdkterim.gov.tr/atasoz/> (Ziyaret Tarihi: 10.09.2013)

Kısaltmalar

ADS	Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü,
(WEB-1)	
argo	argo
DS	Aksoy, Ö., <i>Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü</i>
1-2.	
blk.	halk dilinde
mec.	mecaz anlam
tkz.	teklifsiz konuşmada